סאַסוב

מצבה לעירתי

מאת

יצחק ורפל

ספרית „במישור" / י
ירושלים תש"ו

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

נדפס בארץ-ישראל
Printed in Palestine, 1945
דפוס וויס, ירושלים

יצחק ורפל / סאסוב. מצבה לעיירתי

לעלוי נשמתה של סבתי הלמדנית

חיה הורביץ ע"ה

שנפטרה בסאסוב בט' ניסן תרצ"ג

תוכן הענינים

א. התחלות / ב. הצדיק רבי משה לייב / ג. יורשו רבי שמעלקא / ד. הצדיק רבי שלמה / ה. הרב האחרון רבי שלום טויב / ו. פרנסות / ז. חרושת העטרות / ח. עזרה מהחוץ / ט. הצביון הרוחני / י. עסקי צבור / יא. משכילים / יב. פזורי סאסוב / יג. הקיץ הקץ.

התחלות

פנקסים עתיקים לא נשתמרו בסאסוב, לא של הקהילה ולא של החברות שבה. שמעתי זקני העיירה מספרים, כי היו פנקסי־רשימות ונשרפו בשריפה הגדולה, שלפני יותר מששים שנה. בשריפה זו עלתה באש העיירה כולה, על בתיה ומטלטליה, פרט לבית־הכנסת הגדול, החדש, שעמדה לו, כפי שהאמינו החסידים, זכותו של הצדיק הגדול רבי חנוך העניך מאוליסק הסמוכה, בעל „לב שמח", שהשתתף בחנוכת הבית שנים מועטות לפני השריפה. את הצורך להתכנס אחר השריפה ולרשום את זכרונות הקהילה מפי השמועה והזכרון, כפי שנהגו במקרים כאלה במקומות אחרים, לא הבינו כנראה בני סאסוב. הם הצטערו יותר על שלשה חפצים יקרי־ערך, ששרדו מנחלתו של הצדיק רבי משה לייב בחדר־העליה של בית מדרשו העתיק ועתה עלו באש, הרי הם: ה„ספאדעק", מקלו וכסאו. את התחלותיה של הקהילה היהודית בסאסוב אין יודעים איפוא בברור. בבית הקברות של העיירה מצאו שברי־מצבות שקועים בקרקע משנות ת"ח ות"ט, מימי פרעות חמילניצקי ימ"ש.

הצדיק רבי משה לייב

עיקר פרסומה של סאסוב על צדיקיה. הראשון והגדול בהם רבי משה יהודה לייב, תלמידו המובהק של רבי שמעלקא מניקלשפורג. רבי משה לייב מפורסם כאוהב ישראל ושמו נזכר תמיד בנשימה אחת עם שמותיהם של בעל „קדושת לוי" מברדיטשוב ובעל „אוהב ישראל" מאפטה. אף רבי משה לייב בא לסאסוב מאפטה. תולדות חייה של אישיות מופלאה זו טרם נרשמו. ידיעות על רבי משה לייב מפוזרות על פני עשרות ספרים — ואקוה בקרוב לאספן ולכנסן, לספר את פרקי חייו ולקבוע את מקומו בתנועה החסידית. ספורים רבים עליו ועל הנהגתו בקודש, מעשיו ומידותיו, נמסרים בספרי־האגדה החסידיים ורבים מסופרים עדיין בעל־פה בקרב החסידים.

הצדיק רבי משה לייב היה גדול בתורה וחיבר חידושים על כמה ממסכתות הש"ס, שבחלקם נדפסו בקונטרסים „ליקוטי רמ"ל", טשערנוביץ תרט"ז; זיטומיר תרי"ז; „תורת הרמ"ל השלם", מאראמאראש־סיגעט תרס"ג, ולבסוף בספר „חדושי הרמ"ל" שיצא לאור בוינה תרפ"א, בשלשה חלקים, עם הערות, הגהות וביאורים מאת אחד מצאצאיו הרב נחמיה שפירא. בחלק הראשון של ספר זה כונסו חידושיו על המסכתות כתובות, בבא קמא, בבא מציעא, מכות ועוד. בחלק השני באו חידושיו על התורה וגם משהו על ספרי נ"ך. בחלק השלישי ניתנו לקוטים מדבריו המובאים בספרי אחרים בשמו, בתוך זה גם קצת ממנהגיו.

בחידושיו על הש"ס אנו מכירים את הצדיק גם כגדול

בתורת הנגלה. הוא מתגלה כבקי וחריף, מנתח ועמקן, איש הסברא וההגיון. הערותיו על התורה הן קצרות. הן מכילות בעיקר דברי מוסר וחסידות, פירושים קולעים בדרך הרמז והסוד. ברם עיקר פרסומו של רבי משה לייב איננו כמחבר וכמחדש בתורה. שמו יצא לתהילה כצדיק מופלא, בעל תכונות נעלות ומידות תרומיות. ספורי האגדה מתארים אותו כאיש פלא. הוא הצטיין במעשי חסד וצדקה ובדאגה עמוקה לכל עני וסובל. הוא נקרא בפי כל — אבי היתומים והאלמנות.

תוך אהבה יוקדת לאיש ההמון היה נוהג להתהלך בין פשוטי־העם ולא היה פורש אפילו מחברתם של פחותי־ערך ועבריינים. כשנשאל פעם על פשר התנהגותו זו אמר: „תשעה משה לייבים אינם מהוים מנין ואילו עשרה חייטים פשוטים מצטרפים למנין". הוא היה אומר: „אין מגיעין אל היראה אלא עד שתשפיל ערכך קודם" — ומשום כך היה תמיד מקדים בשלום כל אדם, בין ישראל בין נכרי. כל חייו של הצדיק הם שלשלת ארוכה של אהבת ישראל ומעשי חסד. כל בוקר היה מקדים ללכת לבתי האלמנות שבעיר לומר להן „צפרא טבא" ולשאול למחסורן ומבוקשן. הרי ר' משה לייב הוא גבורו של הספור הנודע, המוסר על איחורו של הצדיק לתפילת „כל נדרי". כשהלכו לחפשו מצאוהו באחד הבתים משעשע תינוק בוכה, שנעזב על ידי אמו שהלכה לבית־הכנסת — הספור שזכה לעיבוד כל כך נאה על ידי י. ל. פרץ בשם „הצדיק מנימירוב".

ר' אהרון מארקוס, סופר החסידות הנודע, מספר בספרו הגרמני הגדול „חסידיזמוס", שפעם איקלע רבי משה לייב ליארוסלאב. ברחוב פגשהו הצדיק — הצעיר עוד בימים ההם — רבי שמעון מיארוסלאב. משראהו רבי שמעון—רץ לקראתו וקידם את פניו בשמחה גדולה: „שלום עליכם רבי"! הנח את הרבי —

השיב רבי משה לייב — הנה נמצאת כאן אשה מעוברת שאין לה תבן למשכבה. הוא קנה שתי חבילות תבן, אחת שם על כתפיו השניה על כתפי רבי שמעון ושניהם צעדו במרכז העיר לבית האשה העניה לתמהונם הרב של העוברים והשבים.

ידועות הן אמרותיו העממיות של הצדיק מסאסוב ואורח דבורו עם בני העם. כל שיחה היתה רצופה כוונה ומוסר־השכל. שלשה דברים — היה אומר — למדתי מתינוק:

א) שכל היום אינו יושב בטל;

ב) כשיחסר לו משהו הוא בוכה;

ג) מיד כשממלאים את חפצו הוא מתמלא שמחה ועוזב את העצבות.

ושבעה דברים — היה אומר — למדתי מגנב:

א) עיקר העבודה בלילה;

ב) לרבות כל לילה, שלא לאבד אפילו אחד;

ג) כל מה שתמצא ידך לעשות — עשה, אם מעט ואם הרבה;

ד) שלא לגלות סוד;

ה) שלא להודות להמכריח אותך להודות אפילו על ידי מכות;

ו) שלא להלשין על חברו;

ז) כל מה שטרח ועמל יכול לאבד בשעה אחת.

רבי משה לייב הרבה לעסוק במצוות „פדיון שבויים". לשם קיומה של מצווה זו, שהיתה אז דבר שבהכרח ושל כל יום לרגל המאסרים המרובים של החוכרים היהודים מצד ה„פריצים" שלהם — היה נודד גם למרחקים לשם איסוף כספים ולצורך השתדלויות אצל בעלי השפעה.

אהבת ישראל שלו לא ידעה גבול ומעצור. הוא היה אומר:

„כל מי שאינו יכול למצוץ דם המכה והשחין של ילדי ישראל לא הגיע לדרגת אהבת ישראל".

דרכו בחסידות היתה דרך השמחה וההתלהבות. בספרו הוא כותב: „כמו שהאדם צריך לשמור על ממונו שלא יגנבוהו ממנו מכל שכן שהוא חייב לשמור על שכלו בעבודת הבורא והשמירה המעולה היא ה ש מ ח ה". לשיאה הגיעה השמחה בביתו בשבתות. הוא היה אוהב את הנגינה ומרבה ברקודין, רקודין של דבקות עילאית והתפשטות הגשמיות. חסידים מספרים, שבשבתות היה לבוש בגדים לבנים ותואר פניו כתואר מלאך האלהים. בדרך עבודתו זו השפיע על חוגים רחבים ובשלו הצטרפו לתנועה החסידית מאות ואלפים, שעמדו מנגד לה. פשיטא, שהשפעתו גדלה על בני סאסוב, ששנים רבות לאחר פטירתו עוד נהגו להזכיר את שמו תוך חיבה והערצה. הוא שפרסם את שם העיירה בכל רחבי תבל. בשלו באו לתוכה אלפי חסידים, מקרוב ומרחוק, וביניהם תלמידיו הצדיקים: היהודי הקדוש מפשיסחה, הגאון רבי אברהם דוד מבוצ'ץ, בעל „אשל אברהם", רבי צבי הירש מזידיטשוב, בעל „עטרת צבי" על הזוהר, ורבים רבים אחרים, להסתופף בצלו, לשמוע מדברי תורתו ולחזות בהנהגתו.

ביותר משמץ גאוה סיפרו בני סאסוב על זיקתו המיוחדת של הצדיק לעיירתם וכשהיה מעשה והצדיק חלה לפתע בדרכו בהיותו במקרה בעיירה יגלניצה, התחנן לפני מלאך־המוות שישחררהו הפעם ויניח לו לשוב לעדתו. הצדיק הבטיח לשלוח במקומו את בנו. וכך היה. משנסע פעם כעבור שנים רבות רבי יקותיאל שמעלקא, בנו־יחידו, ועבר את יגלניצה חלה, נפטר ונקבר שם.

גם לאחר פטירתו של רבי משה לייב — בד' שבט

תקס״ז — באו מדי שנה בשנה ביום הזכרון מאות חסידים מערי הסביבה להשתטח על קברו במערתו, בה הוא שוכן על יד קבר אביו, רבי יעקב, תלמיד־חכם גדול, מתנגד לחסידות מתושבי ברודי, שנפטר בסאסוב ארבע שנים אחר פטירת בנו הגדול ביום ז׳ ניסן תקע״א.

יורשו רבי שמעלקא

את כסאו אחריו ירש רבי יקותיאל שמעלקא, שהיה כבן שבע בעת פטירת אביו. גדולתו העיקרית — גדולת אביו. הוא שב לסאסוב לאחר שהתחנך בבתיהם של רבי אברהם חיים בעל „אורח לחיים״ בזלוטשוב ואחר פטירתו בבית אחותו הבכירה הצדקת מרת פעסיה לאה, שנישאה לרבי דוד מזאבלו־טוב, בנו של הצדיק רבי מנחם מענדיל מקוסוב בעל „אהבת שלום״.

עם שובו לעיירה ניסה רבי שמעלקא לחדש את חצר־האדמורו״ת של אביו הצדיק. אולם הוא הצליח רק במעט. בספרי השאלות־ותשובות של זמנו אנו מוצאים הדים למחלוקת, שפרצה בסאסוב מסביב לשו״ב, שרבי שמעלקא מינה במקום השו״ב שהעביר מכהונתו תוך קפידא. נמצא אח״כ שהשו״ב החדש, בן חסותו של רבי שמעלקא, אינו מומחה במלאכתו ושחיטתו היא בחזקת חשש של פגימות. נחלקו בדבר שני הגאונים של גליציה: רבי שלמה קלוגר מברודי ורבי יוסף שאול נתנזון מלבוב. כשנזדמן אז לזלוטשוב בדרכו לברודי הצדיק רבי יהושע״ה מבלז, התיצבה לפניו משלחת מטעם רבי שמעלקא להזמינו לסעודה אליו וממילא לזכות על ידי כך בהסכמתו לשו״ב. הבין הצדיק מבלז את המצב העדין, הוא סירב לקבל את ההזמנה

קברו של הצדיק רבי משה לייב

ואמר: כלום תרצו שהמגיד מברודי יכתוב נגדי בתשובותיו? קם ממקומו, כתב פתקא, צירף פדיון וביקש על ידי השליחים ברכה מאת רבי שמעלקא, בנו־יחידו של רבי משה לייב... מאז כמעט שלא פסקה המחלוקת בעיירה, ביחוד בעניני רבנים ושובי״ם, אם כי העיירה הצטיינה תמיד גם ברבנים גדולים וגם בשובי״ם נכבדים, תלמידי־חכמים. עוד בימי, לאחר שניטשטשו העקבות ונבלעו סימני־המחלוקת עדיין היתה העיירה מחולקת ל„צדדים״.

הצדיק רבי שלמה

כשהצדיק ר ב י ש ל מ ה, בנו של הצדיק רבי חנוך העניך מאולסק ונכד של רבי שלום מבלז, התיישב בסאסוב עם פטירת אביו בשנת תרמ״ד, מצא על כסא רבנותה נכד של רבי שמעלקא, את הרב משה יהודה לייב שפירא, בנו של הרב רבי שלמה שפירא, רבה של מונקאטש. הרב־הנכד והצדיק רבי שלמה — שלא היה בעל הוראה ופניו לאדמוריו״ת בלבד — לא יכלו שבת יחד. בסופו של דבר הפך הצדיק גם לרב רשמי, מינה דיין משלו, את רבי קהת — ואש המחלוקת התלקחה. רבי משה לייב נאלץ לעזוב את סאסוב וקיבל את הרבנות שהוצעה לפניו בסטריז׳וב. מחלוקת זו התחדשה ביתר שאת כעבור זמן, לאחר שהתאוששו מצדדי הרב הקודם, שכמרכז להם שימש בית־המדרש של הצדיק רבי משה לייב, שנבנה מחדש אחר השריפה, והזמינו את בן הרב, את הרב נחמיה שפירא, שישמש כרב אצלם. המריבות לא פסקו. רבו הדיבות והבזיונות. הצדדים אף חדלו מלהתחתן ביניהם — עד שניצחו חסידי הרבי. חצרו הלכה וגדלה. בניו וחתניו ואף נכדיו, שהיו לרביים ולרבנים, גרו יחד, למעלה ממאה

נפש, בביתו הגדול של הרבי שבמרכז העיירה ונהגו מלכותם ברמה.

רבי שלמה היה רבם של ההמונים. לימי החגים באו אליו רק מעטים, עשרות־מאות, ואילו בימות החול באו אלפים. אליו נהרו אלה שרצו בברכתו, חולים, מיואשים, נשים וילדיהן. ביחוד נתפרסם כמרפא חולי־רוח וכמגרש דיבוקים.

כעשרים שנה גדל רבי שלמה בחצר סבו הגדול, הצדיק רבי שלום מבלז. מפיו למד תורה וממנו ירש דרך בחסידות. השפעת רבי שלום על רבי שלמה היתה מכרעת. לעתים קרובות מאד, בשיחותיו ובתורותיו, היה הצדיק מסאסוב מספר על התנהגות סבו, דרכו והליכותיו. חסידים מספרים שפעם עמד רבי שלמה, בעודנו נער, על יד סבו בשעת קבלת אורחים והתבונן כיצד הוא קורא ומעיין ב„פתקאות" שהוגשו לו. לפתע ניגש לצדיק אחד הנוכחים ואמר: „רבי, באתי ממרחקים, אני זקוק לישועה"! — השיב הצדיק: „כשבאים ממרחק הישועה קרובה" והוא פנה לרבי שלמה ואמר: „תדע נכדי, אם יבואו אליך ממרחקים תגיד להם הבא מרחוק קרובה ישועתו". היה זה רק רמז, אולם החסידים כבר הבינו, כי נועד רבי שלמה להיות „פועל ישועות". ואמנם נתפרסם רבי שלמה כפועל ישועות ואף ממרחקים באו אליו, גם מעבר לימים, אפילו מסין ומיאפאן, מרכזי גולה נידחים, באו אליו יהודים. אף לשם הגיע פרסומו. הספר „מעלפת ספורים" מספר אך מעט מ„מופתיו", אולם יותר מזה, הרבה יותר, מספרים חסידים. רבים מהם שמעתי גם אני, מעדי־ראיה, מבין אנשי העיירה ובתוכם כאלה שלא נמנו על חסידי סאסוב דוקא.

חסידים מספרים על האהבה הגדולה שהיתה שוררת בין הצדיק מסאסוב ורבה הגדול של לבוב, הגאון רבי יצחק שמעלקיס

הצדיק רבי שלמה

בעל ה„בית יצחק". תמיד בבוא הצדיק ללבוב היו מתיחדים השנים לשיחה ארוכה בדברי תורה, תוך ידידות, אהבה ושמחה. רבה של לבוב נפטר בערב יום הכפורים בשנת תרס"ו ורבי שלמה מסאסוב נפטר אך שלש עשרה שנה אחריו ובכל זאת נשמרה הקרקע הסמוכה לקברו בשבילו והוא נקבר על ידו. כפי שמספרים החסידים כך היה מעשה: עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה עבר הצדיק עם בני ביתו מסאסוב לאושוויינצ'ים, הנודעת עתה לשמצה על ידי מעשי האכזריות האיומים של שליחי היטלר לגבי אחינו הקדושים. היה זה בחודש סיון תרע"ו. כעבור זמן מועט הביע הצדיק את רצונו לעבור ללבוב. הוא שלח לשם שליח לחפש דירה מתאימה בשביל כל בני ביתו — חמש־עשרה משפחות יחד. השליח העלה חרס בחפושיו. הוא לא מצא דירה כה גדולה והצדיק נשאר באושוויינצ'ים עד מנחם־אב תרע"ח. ושוב הביע הצדיק את רצונו לעבור לבובה. הפעם פקד למצוא דירה. ויהי מה. דירה לא נמצאה, אולם הצדיק עבר בכל זאת ללבוב, התאכסן זמן מה בבית־אכסניה עד שנמצאה הדירה ברחוב פיאסטוב מספר י"ד. רק אח"כ נודעה הסיבה האמתית של שובו הדחוף ללבוב. הוא רצה להקבר בשכנות לידידו הגאון רבי יצחק שמעלקיס. וכך היה. כשנפטר ביום י"ב אדר ב' תרע"ט נמסר המקום הגובל עם קבר הגאון בשבילו.

על ימיו האחרונים מספרים אנשים מקורבים, שהצדיק סבל נוראות מהידיעות על גל הצרות שניתך על ראשי אחינו ובכל פעם היה אומר: „איני יכול עוד לסבול את העולם הזה". יום ספורים לפני פטירתו שאל כל שעה קלה: האם כבר הגיעה השבת? הכל ראו שהוא מצפה לשבת שתבוא. אור ליום ו', שעות מספר לפני ההסתלקות, ישב לפתע על המיטה ואמר: עתה הגיעה השבת, הביאו חלה ודגים לכבוד השבת. מיד הביאו הכל כמצוות

הצדיק. הוא נטל את ידיו, בירך כדין בקול רם, כשטעם מהאוכל לחש משהו בשקט וסיים בקול: דורש טוב לעמו ודובר שלום בלבבו — ומיד עלתה נשמתו.

הרב האחרון רבי שלום טויב

שנים אחדות נשארה העיירה ללא רבי וללא רב. תלמידי־חכמים לא חסרו בה. אחד מבניה, רבי חיים וואלף, פסק שאלות באיסור־והיתר. גם דיין מיוחד הובא מלבוב, מו"ר רבי משה זיעדער, תלמיד־חכם גדול, יהודי פיקח וממולח. רק בתרפ"ו חזר אליה אחד מחתניו של רבי שלמה, ר ב י ש ל ו ם ט ו י ב, ששימש תחילה רב בפומורין. הוא שהתאים לאיצטלא זו יותר מאשר כל יתר יורשיו של רבי שלמה. איש ההדר החיצוני, למדן מופלג, בעל כשרונות, מחונן בקול נעים, בעל תפילה מצויין, נואם ודרשן, בעל רגש ואיש־שיחה. כל מי ששמע פעם את תפילתו הנלבבת ואפילו ביום חול רגיל, את שיחתו הנעימה או דברי תורה והטפה מפיו — לא במהרה ישכחהו. שוב החלו להתלקט־להתלכד סביבו חסידי סאסוב. בחגים ובשבתות שמברכין באו עשרות־מאות. נמצאו גם יושבים קבועים. בואו הכניס רוח חיים לעיירה. נתחדשו ה„נסיעות" בימות החול. העגלות הנוסעות בין סאסוב לזלוטשוב שוב היו מביאות יום יום רבים הזקוקים לברכת הרבי. תורתו ותפילתו משכו רבים. אף צעירים התחממו לאורו. שוב המה בית מדרשו מלומדים. הושב הפאר שנלקח, אולם את מדרגתה הקודמת החצר כבר לא השיגה. העתים נשתנו, נשבו רוחות חדשות, אולם בכל זאת השפיע רבי שלום השפעה ניכרת על עדתו. כשנפטר ללא עת ממחלת סרטן ממארת בשנת תרצ"ז ירשו את מקומו שני בניו, הגדול רבי יהודה, שכיהן תחילה

רבי העניך טויב. רבה האחרון של סאסוב
בימי בחרותו

כרב בפומורין — מקום הרבנות הראשונה של אביו — והצעיר, בן־זקוניו, ר׳ העניכ׳ל, בחור־חמד ובעל־כשרון, רעי לשעשועי־ילדות וחברי ללמודים. שני הבנים, ככל בית הרב: בנו השלישי אליעזר, בנותיו וחתניו היו בין קרבנות השחיטה האיומה בגיטו זלוטשוב, לאחר שהוגלו לשם.

פרנסות

על חצר הרבי התפרנס חלק ניכר של בני העיירה: יוצאים ונכנסים, גבאים ויושבים, בעלי־אכסניה ובעלי־עגלות, אולם היו בעיירה גם ענפי פרנסה אחרים. בעיבורה התקיים בית־חרושת לנייר, הנודע באירופה כולה, שנוסד על ידי ווייזר הזקן, התפתח וגדל, הגיע למה שהגיע על ידי בניו־יורשיו. בית־חרושת זה העסיק מאות פועלים, מבין הגויים בעיקר. כסוחרים, מספקים, פקידים ומתווכים שימשו בעיקר מבני בריתנו. בכל יום ה׳ בשבוע, אחר התשלום בבית־החרושת, שקקה והמתה העיירה מהגויים־הפועלים, שבאו לשתות לשכרה ולהוציא את דמי עמלם. אחר המלחמה נשארו שתי מצבות למפעל גדול זה, חרבות בית־החרושת שנשרף בשעת המלחמה עם מכונותיו האדירות, שהעלו חלודה וצעירי העיירה היו מטיילים שם להנאתם בשבתות לראות בפלאי הטכניקה ובאוטומובילים שעמדו מנוע, וההיכל המפואר עם טבלאות השיש, שנבנה על קברו של ווייזר, שנקבר בחורשה נאה סמוכה לבית־הקברות היהודי, מחוץ לתחומו — אמנם יהודי, אבל עובר עבירה... בנו האַנס הרחיק לכת והמיר את דתו בוינה.

סאסוב הצטיינה במלאכה יהודית טיפוסית, בתוצרת המס־רקות והשופרות. הסחורה נשלחה מכאן למרחקים. לא פעם שיתפו עצמם בעלי המסרקות עם עגלותיהם של יוצרי הקדירות הגויים מהכפר ביער שעל יד סאסוב, שגם הם נעו ונדו על פני עיירות

וכפרים והעמידו תוצרתם לראוה בירידים. איני יודע מה גרם, שכמעט כל העוסקים במלאכת־המסרקות לא הצטיינו בפקחות יתירה והספורים ששמעתי בהמשך הימים על „חכמי" חלם ולינסק הנודעים סופרו בעיירתנו על ה„קעמעלמאכערס" שלנו.

חרושת העטרות

כמעט בזמן אחד עם ייסוד בית החרושת הביא אתו יהודי אחר, תלמיד־חכם וירא־שמים, רבי מרדכי לייב מברדיטשוב, מלאכה אחרת, מלאכת־קודש, את עבודת עטרות־הכסף לטליתות („שפאניער ארבייט"). חלק ניכר מבני העיירה עסק בעבודה זו עד פרוץ מלחמת־העולם השניה.

סאסוב סיפקה עטרות לעולם היהודי כולו. ממנה נשלחה תוצרת זו לסוחרים בברלין ובוינה, ניו יורק ופאריז, ווארשה ולבוב, בעיקר למוכרי ספרים, שסחרו גם בתשמישי־קדושה אחרים. יצרני העטרות לא דמו לווייזר ובניו. להם לא היו בתי־חרושת בעלי ארובות גבוהות, אם כי גם הם נקראו בפי אנשי העיירה „פאבריקאנטען". כל אחד מהיצרנים העסיק מספר פועלים, בהתאם להיקף העסק שלו. הפועלים עבדו בבתיהם הם. צורת המכונה והמכשירים היתה פרימיטיבית מאד ונגרי המקום התמחו בהכנתם. הפועלים לא באו אלא אחת לשבוע לקבל חמרים: חוטי־כסף („בליאשקע") מסוגים שונים וחוטים רגילים והביאו את תוצרתם השבועית כדי לקבל את שכר עבודתם הזעום. העבודה לא היתה קשה, אולם היתה מייגעת. עסקו בה גם מלמדי־התינוקות, שאת ידיהם שלחו בטויה ועינם פקחה על התלמידים. כך עשו גם מלמד־הדרדקי שלי ר' חיים־הירש, מלמד־החומש ר' נחמיה ומלמד־הגמרא ר' ליפא. שני האחרונים היו מהעובדים המומחים שבעיירה.

בעלי העסק היו שולחים את סחורתם בדואר ואף לעתים רחוקות היו יוצאים למסעות. אפילו לחו״ל הגיעו כדי לקשור קשרים עם סוחרים, לקבל הזמנות על תוצרתם או להזמין את החמרים הדרושים, שבאו בעיקר מגרמניה.

היות ועיקר המסחר התנהל באמצעות הדואר מילא הדואר תפקיד מרכזי בחיי העיירה. מחשש של התחרות, שמא יראו אצל נושא־המכתבים את כתובת המזמין, שכרו הסוחרים, שמספרם הלך וגדל משנה לשנה, תיבות־דואר. נדמה שלא היתה עוד עיירה מגודל זה שתיבות־דואר ירבו בה כבסאסוב.

נסיונות רבים נעשו בעיירה לאחד את היצרנים בשותפות אחת, המכונה „קארטעל״. זוכרני ישיבות רבות בבית אבא שליט״א, הכח הארגוני המובחר בעיירה, שסיסמתן ומטרתן היתה „קארטעל״. מלת־לעז זו היתה המפורסמת ביותר אצלנו. „קארטעל״ זה לעתים היה קיים ולעתים נתבטל עד ששבו והקימוהו על מנת שיתבטל שוב. מששמעו הפועלים על נסיונות האיחוד מצד נותני־העבודה תקף גם אותם יצר־האחדות. הוקם ארגון של הפועלים, מעין איגוד מקצועי, עם ועד וראשי ועד, ששיגר משלחות בדרישות להעלאת השכר, הכריז שביתות, תבע תנאי עבודה נוחים וכו׳ כדרך סוציאליסטים ותיקים בבתי־חרושת ממש. מייסדי האיגוד היו שני זקנים, יהודים חרדים ותמימים „סוציאליסטים דתיים״, ששמעו מספרים מתוך העתונים על דברים מעין אלה בערים הגדולות. במוצאי־שבת אחת, בליל חורף ארוך, התקיימה האסיפה המייסדת. מקום האסיפה — בית הכנסת של „יד חרוצים״, אולם צדדי בבית־הכנסת הגדול. בין היתר דובר על הצורך בתקנון האגודה — „סטאטוטען״ בלע״ז. כששאל אחד: מה טיבם של „סטאטוטען״ אלה? הסביר הזקן

שבחבורה ר׳ איטשע קוקעס: למה הדבר דומה? — ל„חברת התהילים״ שלנו. כשאני הולך עם אור הבוקר לבית־הכנסת ופוגשני שוטר ושואל: לאן פניך מועדות? מיד הריני מוציא את הכתב שבנרתיקי, פורש לפניו את ה„סטאטוטען״ המאושרים כחוק ואומר: אני הולך להגיד תהילים — ואני פועל כחוק. מששמעו כך סברו וקבלו. מאחורי הקלעים מסרו, שפעולת הארגון נעשית על ידי הצעירים דוקא, בחורים שהריחו את ריח הסוציאליזם, שנתפסו לרוחות קיצוניות המהלכות בשנים אלה בעיירות גליציה הדלות. אח״כ ידעו בברור, כי ההוראות לארגון ולשביתות ניתנו מה„פרץ פעראיין״, שתחילתו ספרייה ופעולת־תרבות וסופו תא קומוניסטי מובהק, שהוציא מתוכו עסקנים קומוניסטיים נודעים בסביבה.

מלאכת־העטרות היתה מלאכת־מחשבת. מקצוע יהודי ספציפי שבדרך פלא התגלגל לסאסוב וכאן מצא את מקלטו האחרון. ר׳ יעקב פרלמוטר, משכיל העיירה בזמני, שהצטיין בבקיאות בתנ״ך וידע את כרכי „על פרשת דרכים״ על בוריים, מנכדיו של ר׳ מרדכי לייב הנ״ל, סיפר לי פעם בכשרון ציורי רב על סיבת בואו של סבו לסאסוב ועל גלגולי המקצוע הזה.

בעיירה היו אחדים שהצטיינו במלאכה זו ביותר. תוצרתם המושלמת והנאה נשתלמה יותר והם הועסקו בהכנת הדוגמאות הגדולות, המסובכות, כסף־טהור, מבריק ודהה גם יחד (צירוף של „בליאשקע״ עם „מאט״). אחד המומחים הללו היה משה באמזע. כשהוטב מצבו והוא זנח את המקצוע נעתר בכל זאת להזמנות מיוחדות. זוכרני כשהצדיק ממונקאטש השיא את בתו לאדמו״ר המונקאטשי הנוכחי, השוהה עתה בארץ, והזמין בשבילו „עטרה״ מיוחדת, הוכנה והושלמה ההזמנה על ידו.

נזדמן פעם לעיירה פרופ׳ קונטני, חוקר פולני של

מלאכת־בית ועבודות של אמנות זעירה. הוא חקר ובדק, התפעל מהמלאכה ותיארה תוך הרחבה במחברת מיוחדת בשפה הפולנית. כשנתקבלה המחברת בסאסוב נהנו ממנה בני העיירה ועוד זמן רב אחר הופעתה הזכירוה תוך יהירות וגאוה.

עזרה מן החוץ

על אף רבוי הפרנסות והמקצועות לא נהנו בני סאסוב מרווחה יתירה. אדרבא, הדלות היתה מנת חלקן של משפחות רבות בתוכה — ואף אלה שפרנסתן היתה מצויה ברובן חיו חיי מותרות. הדירות קטנות וצנועות, המלבושים משומשים ומרו־פטים ואף המאכלים לא היו מאכלי מלכים. הצעירים שבעיירה לא ראו בה עתיד לעצמם. מקצתם עזבוה ויצאו לערים הגדולות ורבים הגרו למרחקים מעבר לים, לאמריקה הצפונית. אף בניו־יורק רבתי לא שכחו בני סאסוב את מקור מחצבתם. הם לא התכחשו לה. ה„רעליעף" הסאסובי שהוקם שם, וגדל והתפתח, עיקר דאגתו היתה תמיד לעמוד בקשרי־ידיעות עם העיירה ולהושיט לה עזרה ביד נדיבה. משפחות אחדות כל קיומן היה על התמיכות החדשיות שנתקבלו במכתבי־אחריות בתדירות. יותר מאלה אך נעזרו בקיומן באופן חלקי ואחדות מהן קבלו משלוחים בכסף ובבגדים רק מפקידה לפקידה, לימי פגרא או לרגל מאורעות משפחתיים מיוחדים.

הצביון הרוחני

צביונה הרוחני של העיירה היה עד השנים האחרונות דתי בהחלט. השבת שלטה בה שלטון בלי מצרים. ביום ו׳

אחר חצות רבתה התכונה לקראת המלכה. אצו־רצו לבית־המרחץ, שהוקם מחדש עם סידורים סאניטאריים חדישים ע״י הרב ר׳ שלום טויב מיד עם שובו לעיירה. ה„מודרניים״ הלכו בקיץ להתרחץ במימי הנהר בוג — מקום בלוי מרכזי לבני הנוער מתחילת הקיץ עד סופו. בחורף שבו גם הם לטבול במקוה. בהכנס השבת לבשה העיירה חגיגיות. אחר התפילה החסידית הנלהבת וסעודות־השבת מלוות פרקי־הזמירות שבקעו ונשמעו מחלונות כל בית הלכו לבית־הרבי, לשלחנו — לשמוע תורה ולחטוף „שיריים״. בסעודה השלישית היו מאריכים בדברי־תורה ובפרקי־שירה ורק הממהרים לעסקיהם חיכו למנין ראשון בבית־המדרש שעל יד הכביש, שכינס את אנשי המעשה.

בתי התפילה מלאים מתפללים. „מנין״ יוצא ו„מנין״ בא. כל „יאהרצייט״ של צדיק מפורסם הוחג בהדלקת נרות שהועמדו בחלונות בתי המדרשות והבתים הפרטיים. בד׳ בשבט — יום ההילולא של רבי משה לייב — טבלה העיירה בשפע אורות ואף סעודות־מצוה נערכו בעיר, בבתי המדרשות ובבתי חסידים. רבו הלומדים בעיר, לומדים מכל הסוגים, מי בגמרא ופוסקים ומי במשניות ועין־יעקב. שעורים בצוותא התקיימו בכל בית תפילה. מגידי השעורים — למדני העיירה. זוכרני את השעורים של ר׳ יואל האבער, ר׳ ברוך אלטער׳ס, ר׳ משה ווייגלער, ר׳ אליעזר צווערדלינג במשותף עם ר׳ אברהם העניס ואחרים. שעורו של אבא שליט״א בבית מדרשו של רבי משה לייב זצ״ל זכה להצלחה יתירה. כוחו בהסברה הכריע.

לקראת כל חג רבתה התכונה, במיוחד לחג הפסח. כבר מחנוכה התחילו בהכנות. הכינו שומן וחמיצה, יין ותפוחי אדמה, מצות וביצים. מפורים התחילו באפיית המצות. המהדרין, אוכלי שמורה, הזדרזו לתנור הראשון. אבא הקפיד בעצמו להיות נוכח

בשעת אפיית מצותיו, עם אור הבוקר, בתנור ראשון. אף ל„מים שלנו" דאג בעצמו. לליל הסדר הראשון העדיף בכל זאת את מצותיו של הרב, שנאפו בערב פסח ממש, כשפרקי תהלים והלל נאמרים בהתלהבות בשעת מעשה ובאפייתן השתתפו מפני העיר ולמדניה.

בימי החג לבשה העיירה צורת עיר. גדלה בה התנועה. לווית־חן הוסיפו לה החסידים שבאו לרבי מן החוץ ומילאו את האכסניות והבתים הפרטיים. בכל בית לפחות אורח אחד. התפילה בבית־הכנסת הגדול, בו התפלל הרבי בחגים, לא נסתיימה לפני שתים בצהרים. לפעמים, כשנחה על הרבי רוח של התעוררות מיוחדת נמשכה אפילו עד שעה ארבע — ואז היו מתפללים כבר גם מנחה. אולם הכל ידעו שכדאי הדבר. בשעת התפילה, שהצ־טיינה בהתלהבות ובדבקות, נשכח הכל וגם השעון.

בתיקון ליל שבועות ובליל הושענא־רבה היתה העיירה ערה. ליל הוש"ר הסתיים בסעודת־מצוה רבתי בסוכתו הגדולה של הרבי. פרחי־חסידים היו מעוררים עוד אח"כ בעלות־בית משנתן וביקשו „תיקון" — יי"ש ומאפה, שהוכנו לחג. ואם נתבעו לא היתה עוד ברירה — נתנו ביד רחבה. ולא פעם הביא ה„תיקון" לידי מעגל רוקדים — ושירה חסידית נלהבת נשמעה בכל העיירה.

ההליכה ל„תשליך" לעת ערבים הפכה לתהלוכה המונית רבת־פאר, שהוצפה שפע אורות של פנסים ואבוקות. יום שמחת־התורה עבר על „קדוש רבתי", שהתחיל בבית־התפילה ונמשך בבתי הנכבדים: חתני התורה וחתני בראשית, בעלי המפטיר והגבאים. בו ביום נערכו גם „מנינים" בבתים פרטיים על ידי מוסדות הצדקה שבעיירה ובאחרונה גם ע"י הארגונים הציוניים.

שמחת החגים רישומה היה ניכר זמן־מה עוד אחריהם

והיא יחד עם שמחות־מצוה אחרות האירו במקצת את חיי־החול האפורים.

בבתי המדרשות פעלו במרץ גבאי־הצדקה הצעירים, שסובבו בעיירה כל ערב שבת לקבץ בשביל קופת־הצדקה. מקופה זו נתמכו עניים הגונים, יחסנים, שבעצמם לא יכלו לחזור על הפתחים או דרשנים שנזדמנו לעיירה לעתים קרובות. אף חברת „תיקון ספרים", שהייתי ממייסדיה מחדש בבית מדרשו של הרב, מקום למודי, שקדה על כריכת הספרים שנקרעו מרוב שימוש ודאגה גם לרכישת ספרים חדשים. גמרות היו בשפע. ספרי האחרונים לא חסרו. חלק ראשון של יורה דעה היה באכסמפלרים אחדים. גם מדרשים וטורים היו. חלומי היה הרמב"ם. כשעזבתי את העיירה נאסף רק חצי הסכום הדרוש להזמנה זו.

אף החפשיים כביכול, שבסתר לבם כבר נתפסו לדעות ולהרהורים אפיקורסיים ובסתר חדרם עשו מה שעשו, לא העיזו זמן רב להראות ברחוב כשראשם מגולה. אף הסוציאליסטים ולא כל שכן הציונים מסוג ה„התאחדות" היו באים להתפלל במנין, עד שנפרצה פירצה ראשונה והקיצוניות השתלטה על חלק מהנוער שבעיירה. פירצה ראשונה היתה על ידי המשחקים־החובבים בכדור רגל, שרבו בעיר והתחלקו לשתי קבוצות, אחת לאומית־ציונית ואחת סוציאליסטית. המשחקים התקיימו גם בשבתות, כמובן בריחוק מקום מן העיירה. כאן נפתחה מערכה גלויה ראשונה בין הורים ובנים. לא פעם הופרעה התחרות בכדור־רגל על ידי הופעתה הפתאומית של קבוצת אבות ואמהות, ומקלותיהם ורצועותיהם בידיהם. המשחקים־הגבורים נסו מרוב פחד משדה־המערכה, עד שסו"ס נלאו ההורים. המצער בדבר בשביל ההורים, שרע זה מקורו בבלן, ווילדער שמו, שהובא

ELU-VOGL LYCEE CONSOLE EARU VLG/1

לעיירה על ידי ראשי הקהילה מזלוטשוב לנהל את עסקי המרחץ והמקוה — והוא שחקן כדור־רגל ותיק ומנוסה, אירגן, תחילה באתכסיא ואחר כך באתגליא, את קבוצת השחקנים הראשונה. משחק זה התפשט בעיירה כמגיפה, חיש מהר עסקו בו בני הנוער וילדים, בכל זמן ובכל מקום.

בעקבות ההתחרויות בכדור־רגל באו גם הרקודים המשותפים ויחזקאל, הצבעי הגידם, הבונדיסט היחידי במקום, המנצח על המלאכה. גם כאן אירגנו ההורים התנגדות מעוקשת וגם כאן נכנעו. כך נתפלגה העיירה לשני מחנות „חפשיים" מחד וחרדים מאידך. החרדים ובתוכם גם צעירים רבים התלכדו סביב הרב־הרבי.

עסקי ציבור

החיים הציבוריים בעיירה התנהלו במלוא עיזוזם. מה שמצאת בעולמנו הגדול התהווה כאן בזעיר אנפין. כל עתון חדש שהופיע מצא כאן קוראים־תומכים. כמובן שעתון אחד עבר ידים רבות והשותף האחרון קבל את גליון השבת רק בשבת הבאה. היו בעיירה סניפים כמעט לכל הארגונים והמפלגות. אף זכר לפאלקיסטים היה. בחירות לסיים, לקונגרסים, לועידות ארציות, רישומן היה ניכר בעיירה. שדה המערכה הפוליטית בבתי־התפילה. נאומים ואסיפות, כינוסים ופגישות, ישיבות והתיעצויות — כמנהג גוברין יהודאין. גם בית־ספר עברי נוסד והתקיים זמן ממושך ובני עיירתנו מדברים עברית בהברה ספרדית. בית־ספר זה מצא לו דואגים מסורים, שהחזיקוהו וקיימוהו במסירות־נפש ממש. בראשם אחי מנחם, ראשון העולים לארץ־ישראל מבני עיירתנו. חלוצים יצאו לקבוצי־הכשרה של תנועות ואגפים

שונים, מהם שנחמצו ועברו לשמאל הקיצוני, מהם שזכו לעלות לארץ ישראל ומהם שציפו להזדמנות זו בכליון עיניהם, ששוב לא באה לידיהם.

עניני העדה היהודית התנהלו בעיקר בועד הקהילה והתנהלו על ידו. אבא ראש הקהילה—מאז מות קודמו ר׳ משה ווייגלער עד לעלייתו ארצה — היה המוציא והמביא את כל הענינים. אף עניני היהודים בעיריה נקבעו לרוב בביתו. זוכרני דיון אפייני על שליחת נציגים יהודיים להנהלת העיריה, שהיוו בה שליש (שליש פולנים ושליש אוקראינים). בין השאר הוצעו שני אחים שניהם זכויותיהם שוות. כמעט בני גיל אחד ובני מעמד אחד. אבא פסק לטובת האחד ונמוקו עמו: האחד ידיעותיו במשניות מבוססות יותר. המסובים קבלו את הכרעתו ונמוקו. בקשר לכך הרהרתי במעשה אחר שהיה בעיירה אף הוא לרגל בחירות אלה. אצל האוקראינים הוצעו חותן וחתן, בעלי טחנת־הקמח. לפי החוק לא יכלו שניהם להבחר. טען החותן: מהו הצעיר כשהזקן ישנו עדיין? טען החתן: לשם מה הזקן כשיש צעיר? — וקשה היתה ההכרעה. נמנו וגמרו הגויים להביא את המועמדים לבית־המרזח ומי שישתה יותר יזכה בגורל ויבחר לחבר מועצת העיריה. נבחר החתן, הוא שתה יותר. זמן רב עוד חשבתי: ראו מה בין בני לבן חמי...

המבנה של העיירה היה משפחות, משפחות. בני משפחת ר׳ משה שוחט היוו חלק ניכר מאוכלוסית העיירה. מקצוע השחיטה נשמר בידיה עד השו״ב האחרון, ר׳ אהרון ושני בניו המסוגלים, שאף הם התכוננו לקראת תפקיד זה. על שו״ב אחר, ר׳ איטשאלי, שמעתי אך טובות. תלמיד חכם נכבד ויהודי חביב. כאן ראינו כיצד התורה מחזרת על האכסניה שלה. חתנו ר׳ אלתר, בטלן גדול, אבל תלמיד חכם מובהק, צריך היה כפי המסופר

להיות אדמו״ר באוליסק. הוא עמד להיות חתנו של ר׳ איציק״ל, אלא שקדמו ר׳ מנדל״ה שנתפרסם אח״כ כאדמו״ר מופלא. אף בנו של ר׳ אלתר, ר׳ ברוך, מן הדור הצעיר, היה למדן מופלג וזמן מה שימש ר״מ בישיבת סטאניסלאב. כזאת ראינו גם בביתו של ר׳ לייבלה, גבאי ראשון של הצדיק ר׳ שלמה. המתנגדים התלחשו מפה לאוזן, שהגבאי גדול מהרבי בלומדות ואף בצדקות. גם בניו היו בקיאים בש״ס. הגדול בהם, ר׳ חיים וואלף, מי שהיה אח״כ דיין ומורה הוראה בקאמיונקא, יהודי יקר בעל תכונות נעלות, חיבר ספרים בשביל רבנים ובעצמו ברח מן הכבוד ומן המדומה לכבוד.

משכילים

מבין משכילי העיירה יזכרו יצחק מרגליות („ים ציוני״), בנו של המשורר העממי בערל בראדער, ששימש כאן מורה בבית־הספר מיסודו של הבארון הירש, שכתב עברית ובעיקר אידיש ופירסם מדבריו שירים, ספורים, פיליטונים וכו׳ ב„עברי אנכי״, „כרמל״, „דער וועקער״, ה„טאגבלאט״ הלבובי וכו׳.

שמואל זאנוועל פעדער או כפי שקראוהו בני העיירה זאנוועל מארשאלעק כתב שירי־עם ואף חיבר להם מנגינות. מנגן ובדחן, מליץ ופייטן, פירסם מיצירותיו בדפוס ב„שירה חדשה״ (שני קבצים).

בסאסוב נולד משורר „התקוה״ נפתלי הירץ אימבער, אם כי הוא נזקף על חשבונה של זלוטשוב שכנתה הגדולה וכן בן אחיו המשורר והסופר המחונן שמואל יעקב בנו של ר׳ שמריה אימבר, שהיה מקרבנות הנאצים בפולין. כאן נולד המשורר האידישי הגדול משה לייב האלפערן. לפירסום ניכר הגיע בן

העיירה, ה„סטודנט" הראשון שלה, ד"ר יוסף טננבוים, שקנה את עולמו בהופעתו האמיצה בימי הפוגרום הלבובי שלאחר מלחמת העולם הראשונה. אף באמריקה — המקום שגלה לשם מאימת השלטון החדש בפולין — הצטיין כעסקן חרוץ ומצליח — ועדיין ידו נטויה לעשות ולפעול גדולות כראש ההסתדרות של יהודי פולין באמריקה. בשנים האחרונות עלה כוכבו של בן העיירה נחום באמזע, מהבולטים ביותר בקבוצת המשוררים הצעירים באידיש. בעיירה חיבר את שני קובצי־שיריו הראשונים, שזכו לתשומת לב בבקורת — ועתה כפי ששמעתי הוא שר באידיש לכבוד ה„שמש" סטאלין ומגיש קטורת לאלילה של רוסיה הסוביטית.

פזורי סאסוב

בני העיירה מפוזרים בכל קצוי תבל. הרעליעף הסאסובי בניו־יורק מונה מאות חברים. הרבי מסאסוב בניו־יורק, תחילה רבי אליעזר חתנו הגדול של רבי שלמה ואחריו בנו רבי דוד עושה חיל. אף בית־קברות משלו ייסד שם. גם בלונדון קיימת שושלת סאסובית. אחר רבי העניך, חתנו של רבי אליעזר הנ"ל, בא בנו הצעיר. כשנזדמנתי כעבור שנים ללונדון השתתפתי באסיפת־יסוד של „האסטעל" סאסובי בשביל ילדי הפליטים מגרמניה. „נכדים" מסאסוב סובבו בערי פולין ועיירותיה. בפאריז הוכחתי לאחד מהם, שרק לשוא ישתמש בשם סאסוב. הוא בקשני לא לפרסם את „תגליתי". זוהי כנראה סחורה טובה העוברת לסוחר ורבים הקופצים עליה... מבני סאסוב נמצאו כמעט בכל בירות אירופה ומרצם וכשרון ההסתגלות שלהם עמדו להם בכל מקום שבאו.

ALSII ET-ADLEN KONOLE EARLY ULKAK

הקיץ הקץ

משעזבתי את העיירה על מנת ללכת למקומות תורה וחכמה נמשכתי אחריה כבחבלי קסם ובכל הזדמנות שאפתי לחזור אליה, לבקרה. כשבאתי אליה באחרונה, כבר מארץ־ישראל, התבלטו לעיני סימני־ירידה איומים. פנה זיוה, פנה הדרה. הרב נפטר. נתפרדה החבילה. זקניה נפטרו. צעיריה עזבוה. יודעי התורה נתמעטו, הפרנסות נתרופפו עוד יותר — הרושם היה עגום, עגום מאד. נזכרתי אז באזהרתו של ר׳ גדליה בובליק, שלאחר שובו מבקורו בעיר מולדתו ביאליסטאק, שנעדר ממנה זמן רב, כתב ב„טאגבלאט״ שלו מאמר נרגש: „פאהרט ניט א היים״.

אז חשבתי, כי זוהי תקופת־מעבר ואחריה יבואו ימים טובים מאלה, אבל אך חלום שוא חזיתי. שליחי השטן הטבטוני ששמו קץ לחיי מיליונים מבני אחינו הקדושים באירופה שלחו את חצם המורעל גם בבני סאסוב. סייעו בידיהם בני המקום והסביבה האוקראינים, שבאכזריותם עלו אף על הגרמנים, מורי־הם בעבודה זו והמפקחים עליה.

כשנכבשה סאסוב על ידי הצבא האדום עלו בה לגדולה אחדים מבני העיירה שלידם נמסר השלטון. אחד מהם זכה לכהונה גדולה במחוז. אולם משנעזבה סאסוב ונכבשה על ידי הגרמנים הספיקו רק מעטים לברוח עם הבורחים לרוסיה ויתרם נשאר במקום מופקרים ל„חסד״ הנאצים ועוזריהם המקומיים. בחלקם הוגלו בני סאסוב לזלוטשוב הסמוכה ונכלאו שם בגיטו יחד עם יתר יהודי המחוז. חלקם נשאר במקום במחנות־העבודה שהוקמו בו. אלה כאלה סופם היה היה מר ונמהר — נהרגו ונרצחו אחר ענויים קשים ואכזריים — פרי המצאתם של פראים

טורפים—מי בזלוטשוב ומי בסאסוב, במשרפת־האנשים שהוקמה בעיירה, במקום חורבותיו של בית־החרושת לנייר.

ניצלו אך מעטים. אחדים כמתחפשים בחסותם של איכרים גומלי־חסד ואחדים במחבואיהם ביערות הסמוכים לעיירה בקבוצת פארטיזאנים, שנתארגנה והונהגה על ידי אחד הצעירים המקומיים יונה פראמער.

לפי עדויות מהימנות מתקרב מספר הנצולים לארבעים. זהו השריד משלש מאות המשפחות היהודיות, קרוב לאלפיים נפש, שמנתה העדה היהודית הקדושה בסאסוב עת דרכו מגפי הנאצים לראשונה על אדמתה וחיילו של היטלר רצח בכדורו את היהודי הראשון שנזדמן לו בסאסוב, הריהו חברי מנוער, אברך ישר ותמים, אשר קליין, הי״ד.

עתה עזובה היא העיירה, חרבה ושוממה. אך מעטים, מעטים מאד, מסתובבים בין אחרוני הבתים היהודיים ששרדו לפליטה ומצפים לישועה מהחוץ ויתר השרידים מפוזרים בכל רחבי אירופה, כשעיניהם ולבותיהם נשואים למולדתם העתיקה, לארץ־ישראל, ששעריה עדיין נעולים בפניהם.

ספרית במישור

א. תערוכת רש״י בירושלים — יצחק ורפל.

ב. יהודה אלחריזי ועמנואל הרומי — גאולה בת־יהודה.

ג. הדפוס הראשון בירושלים — שושנה לוי.

ד. לבעית המתודיקה בחנוך הדתי — יהודה מסינג.

ה. לפולמוס המחודש על שבתאותו של ר׳ יונתן אייבשיץ — א. השילוני.

ו. מסות (עם מבוא מאת דוב שטוק) — ראובן פאהן.

ז. אברהם אבן עזרא. שיחות ואגדות עם — נפתלי בן־מנחם.

ח. משנתו של הרב מ״א עמיאל — הרב כ. פ. טכורש.

ט. פתגמים (עם דברי פתיחה מאת דוב שטוק) — אברהם כהנא.

י. סאסוב. מצבה לעיירתי — יצחק ורפל.

במישור

שבועון לספרות ולשאלות הזמן
בעריכת
יצחק ורפל
ובהשתתפות טובי הסופרים

נכנס לשנתו השביעית

מחיר החתימה לשנה : 1 לא"י

הכתובת : ירושלים ת. ד. 642.

הנהלת ההסתדרות הציונית העולמית
המחלקה לחנוך ולתרבות תורניים בגולה

המכון להכשרת מורים מן הגולה

ע"ש הרב זאב גולד ז"ל

ירושלים